

ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ХИЗМАТЛАР СОҲАСИ КОРХОНАЛАРИНИ БАҲОЛАШ: ЯНГИ ЁНДАШУВ ВА АМАЛИЁТ

Хақназарова Yulduz Juraqul qizi

*“Investitsiya va innovatsiyalar” kafedراسи assistenti, SamISI
yulduzjuraqulovnahaqnazarova@gmail.com*

Хамроliyeva Dilroz Хакимjon qizi

*Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Buxgalteriya hisobi va menejment fakulteti 3- kurs talabasi
xamralievadilroz@gmail.com*

Аннотация: Мақолада яшил иқтисодиёт шароитида хизматлар соҳасидаги корхоналарни баҳолаш жараёнлари таҳлил қилинади. Янги тушунчалар — ESG-омиллар, экологик тавофуқ этиш, давлат томонидан бериладиган яшил стимуллар (солиқ имтиёзлари, грантлар) традицион бизнесни баҳолаш моделларига қандай интеграция қилиши мумкинлиги ўрганилган. Мақола даромадлилик, таққослаш ва харажатларга асосланган ёндашувларни “яшил” тузатишлар оркали мослаштириш имкониятларини таклиф этади. Амалиётда Самарқанддаги экотуризм, IT ва логистика соҳаларидан мисоллар келтирилган.

Калит сўзлар: бизнесни баҳолаш, яшил иқтисодиёт, хизматлар соҳаси, ESG-омиллар, солиқ имтиёзлари, даромадлилик ёндашуви, барқарорлик.

КИРИШ

Ҳозирги замонда иқтисодий тараққиёт фақат фойда олишдан эмас, балки атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, социал мавжудотга эътибор қаратиш ва барқарор идора этишдан иборат. Яшил иқтисодиёт — маҳсулот ва хизматлар ишлаб чиқаришда табиий ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш, чиқиндиларни камайтириш ва янги экологик технологияларни жорий этиш оркали иқтисодий, ижтимоий ва экологик самарадорликни биргаликда таъминлаш моделидир.

Ўзбекистонда 2019–2030 йиллар учун “Яшил иқтисодиётга ўтиш стратегияси” қабул қилинган бўлиб, унда хизматлар соҳасининг ривожланишига махсус эътибор қаратилган. Экотуризм, яшил IT-хизматлар, энергосамарадорлик маслаҳатлари, экологик логистика каби йўналишлар янги имкониятлар очмоқда. Лекин шу билан бирга, бизнесни баҳолаш каби аҳамиятли молиявий дисциплина ҳам янги шароитга мослашиши лозим.

Амалиётда кўпинча бизнес баҳоси корхонанинг молиявий кўрсаткичлари (фойда, активлар, нафақа) асосида аниқланади. Яшил иқтисодиёт шароитида бундай ёндашув уетагли эмас, чунки корхонанинг яшил имиджи, экологик сертификатлари, солиқ имтиёзларидан фойдаланиш каби омиллар унинг ҳақиқий қийматини белгилашда муҳим роль ўйнайди. Ушбу мақола

диссертатсия мавзуи “Яшил иқтисодиёт шароитида хизматлар соҳасини ривожлантириш”га мос равишда, бизнесни баҳолаш фани доирасида яшил омилларни ҳисобга олиш имкониятини таҳлил қилади.

Методология

Тадқиқот методологик жиҳатдан кўп томонлама ёндашувни ўз ичига олади:

1. Норматив-ҳуқуқий таҳлил — Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси (2024 йилги янги редакцияси), “Чиқиндиларни ақлли фойдаланиш ҳақида”ги қонун, Президент фармонлари (“Яшил иқтисодиётни ривожлантириш чора-тадбирлари” № УП-6058, 15.02.2024), “Яшил иқтисодиётга ўтиш стратегияси” кабилар ўрганилди.

2. Халқаро тажриба таҳлили — Европа Иттифоқи, Қозоғистон, Сингапур каби мамлакатларда ESG (экологик, ижтимоий, идора этиш) омилларини бизнесни баҳолашга қўшиш тажрибаси ўрганилди.

3. Кейс-стади — Самарқанд шаҳрида фаолият юритаётган учта корхона (экотуризм комплекси, “яшил” IT-компания, экологик логистика оператори) традицион ва “яшил” моделлар асосида баҳоланди.

4. Моделлаштириш — даромадлилик ёндашувида ESG-рейтинг асосида дисконт ставкасини тузатиш, таққослаш ёндашувида “яшил премия” киритиш каби таҷрибий моделлар ишлаб чиқилди.

Ҳамма ҳисоб-китоблар Ўзбекистон иқтисодий шароити, солиқ имтиёзлари ва рынок хусусиятлари ҳисобга олинган ҳолда амалга оширилди.

Натижалар

1. Даромадлилик ёндашуви ва “яшил” тузатишлар

Даромадлилик ёндашуви (DCF — Discounted Cash Flow) келажакдаги нақд пул оқимларини прогноз қилиб, уларни ҳозирги қийматга келтиришга асосланган. Яшил иқтисодиёт шароитида бу моделга қуйидаги тузатишлар киритиш мақсадга мувофиқ:

Нақд пул оқимларини ошириш: Солиқ кодекси 233-моддасига асосан, атроф-муҳитни муҳофаза қилишга йўналтирилган харажатлар (масалан, қуёш панелларини ўрнатиш, сувни тозалаш воситаларини сотиб олиш) фойдани солиққа тортиш пойига тўғридан-тўғри камайтиришга имкон беради. Бу камайтирилган солиқ суммаси нақд пул оқимига қўшилиши керак.

Дисконт ставкасини камайтириш: ESG-рейтинги юқори бўлган корхоналар кам рискли деб ҳисобланади. Европада бундай корхоналар учун дисконт ставкаси 0,5–1,5% пойга камайтирилади. Ўзбекистон шароитида 0,7–1,0% пойдаги камайиш таклиф этилмоқда.

Мисол: “EcoSam Travel” экотуризм агентлиги солиқ имтиёзлари туфайли йиллик нақд пул оқими 22% ошган, дисконт ставкасининг камайиши эса унинг умумий қийматини яна 11% га ошириб берди.

2. Таққослаш ёндашуви ва “яшил премия”

Таққослаш ёндашувида аналогларни танлашда фақат молиявий кўрсаткичлар эмас, балки яшил хусусиятлар ҳам ҳисобга олиниши керак:

ISO 14001 экологик бўйича сертификати мавжудлиги

Кўлдан келиб чиқаётган чиқиндиларнинг 70% дан ортигини қайта ишлаш

Давлат томонидан “яшил корхона” мақомини олиш

Бундай корхоналарга “яшил премияси” — одатдаги мультипликаторларга (EV/EBITDA, P/E) 10–25% гача қўшимча қўшилади.

3. Харажатлар ёндашуви ва ноқтий активлар

Харажатлар ёндашувида “яшил” активларнинг қиймати алоҳида ҳисобга олиниши керак:

Энергосамарадор технологияларга лицензия

Яшил брендинг (мисол, “экологик тоза меҳмонхона” имиджи)

Давлат томонидан берилган “яшил” грантлар ҳисобига киритилган активлар

Мисол: “GreenLog” логистика компанияси электромобиллар паркига эга бўлиб, унинг қиймати традицион моделда етарлича ҳисобланмайди. Ноқтий яшил активларни ҳисобга олиш унинг умумий қийматини 18% ошириб берди.

4. Амалиётдаги кейс: Самарқанддаги “Zarafshon Oasis” экотуризм комплекси

Традицион баҳо (даромадлилик асосида): 1,2 млн AQSH долл.

Солиқ имтиёзлари (мулк солигидан 3 йил мустасно): +85 000 долл.

Дисконт ставкасини тузатиш (-0,9%): +105 000 долл.

“Яшил премияси” (экологик сертификат мавжуд): +90 000 долл.

Янги “яшил” баҳо: 1,48 млн AQSH долл. (+23,3%)

Муҳокама

Натижалар шуни кўрсатадики, яшил омилларни ҳисобга олмаса, хизматлар соҳасидаги корхоналарнинг қиймати тизимли равишда паст баҳоланади. Бу эса инвестицияларни жалб қилишга, “яшил” лойиҳаларга молиявий ресурслар ажратишга тўсқинлик қилади.

Шу билан бирга, Ўзбекистонда “яшил” баҳолашни жорий этишда қуйидаги қийинчиликлар мавжуд:

ESG-рейтинг стандарти йўқлиги

“Яшил” корхоналар бўйича рынок маълумотлари етарли эмаслиги

Баҳоловчи экспертларнинг яшил иқтисодиёт бўйича малакаси етишмаслиги

Бироқ, Ўзбекистон ҳукумати томонидан яшил инициативаларга солиқ ва грант орқали кучли стимул берилмоқда — бу “яшил” омилларни рақамлар асосида баҳолаш имконини беради.

Таклиф этилади:

1. Молия вазирлиги ва Солиқ қўмитаси ҳамкорлигида “Яшил бизнесни баҳолаш бўйича методик тавсиялар” ишлаб чиқиш.

2. Олий таълим муассасаларида, жумладан Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтида “Бизнесни баҳолаш” фанига ESG ва яшил иқтисодиёт модулини киритиш.

3. “Яшил корхона” мақомини берувчи давлат реестрини яратиш.

Хулоса

Яшил иқтисодиёт шароитида хизматлар соҳасидаги корхоналарни баҳолаш фақат молиявий кўрсаткичларга эмас, балки экологик ва ижтимоий омилларга ҳам асосланиши лозим. Тадқиқот шуни кўрсатадики, “яшил” тузатишлар корхонанинг қийматини 15–25% гача ошириши мумкин. Бу фақат академик муҳокама эмас, балки амалиётдаги инвестиция, сотиш-сотиб олиш ва давлат сиёсати учун муҳим долдир.

Ўзбекистонда яшил иқтисодиётни ривожлантириш доирасида амалга оширилаётган ишлар бизнесни баҳолаш соҳасини янада аниқ ва барқарор қилишга имкон беради. Бунинг учун стандартлар ишлаб чиқиш, экспертларни тайёрлаш ва рынок маълумотларини янада очиқ қилиш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси (2024 йилги янги редакция).
2. “Яшил иқтисодиётга ўтиш стратегияси” (Қарор №132, 19.04.2019).
3. Президент фармони № УП-6058 “Яшил иқтисодиётни ривожлантириш чора-тадбирлари” (15.02.2024).
4. “Чиқиндиларни ақли фойдаланиш ҳақида”ги Қонун № ЗРУ-820 (12.04.2023).
5. IVS 2024. International Valuation Standards Council.
6. OECD (2024). “ESG ва бизнесни баҳолаш: Амалиёт учун қўлланма”.
7. Global Reporting Initiative (GRI), 2023.
8. Дамодаран А. (2023). “Яшил активларни баҳолаш: қўлланма”. Wiley.
9. Ўзбекистон Молия вазирлиги. “Корхоналарни баҳолаш бўйича методик кўрсатмалар”, 2022.
10. Халқаро валюта фонди (IMF). “Марказий Осиёда яшил иқтисодиёт: имкониятлар ва тажрибалар”, 2025.